

ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.341.1

© Запорожець Г.В., Кучер М.М., 2014

Харківський національний університет імені О.М. Бекетова, Харків
Дніпродзержинський державний технічний університет, Дніпродзержинськ

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Досліджено основні соціальні проблеми сучасного етапу розвитку аграрного сектора економіки України. Визначено параметри дослідження соціальної складової агропромислового комплексу. На основі даних офіційної статистики проаналізовано демографічні тенденції та виявлено їх вплив на ефективність функціонування ринку праці в аграрній сфері. Охарактеризовано процеси міграційного руху та якість життя сільського населення. Доведено соціальна природа негативних тенденцій, які гальмують інноваційний розвиток аграрної сфери України. Наголошено на необхідності впровадження низки регулюючих заходів, спрямованих на ліквідацію негативних тенденцій.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, демографічні тенденції, міграційний рух, соціальна природа, інноваційний розвиток, заходи, ліквідація.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, що характеризується динамізмом зовнішнього середовища, посиленням інтеграційних процесів і активізацією процесів реформування, питання щодо виявлення та мобілізації усіх факторів інноваційного розвитку агропромислового комплексу (АПК) і, перш за все, його виробничої сфери – сільського господарства, набуває особливої значущості.

Підприємства АПК, нерідко маючи добрі ґрунтово-кліматичні умови і ринок збуту трудомісткої, за нинішнього рівня механізації виробничих процесів, продукції, а також сприятливу для неї економічну кон'юнктуру, не можуть збільшити її виробництво через нестачу власної робочої сили і неможливість вирішити цю проблему шляхом її додаткового наймання. Стає очевидним, що саме соціальні проблеми виступають основними обмежувальними чинниками розвитку даного сектора національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує чимало публікацій з дослідження соціального фактора в аграрному секторі економіки, а саме: питанням оплати праці та зайнятості присвячені праці А. Коверги, О. Наумова та інших авторів; проблемам сільської молоді – В. Головенько, Т. Решитько [3-4]; соціальному розвитку сільської інфраструктури та життя сільського населення в умовах аграрної реформи – праці І. Романюка, А. Шатохіна [2; 5]; соціальним аспектам формування та використання трудових ресурсів у сільському господарстві – В. Жупаника, А.М. Шатохіна та ін. [2; 6]. Накопичений значний цінний матеріал щодо трансформації та визначення впливу соціальних факторів на розвиток АПК. Але процеси реформування в цій галузі тривають і вимагають подальшого комплексного дослідження цієї групи факторів з метою вироблення дієвих механізмів

управління та обґрунтування доцільності прогресивних змін в аграрній сфері.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження соціальних проблем розвитку аграрного сектора економіки України в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Соціальна складова АПК – складова за своєю будовою, оскільки її базовим структурним елементом виступає спільнота людей, як правило, сільське населення, з різними кількісними та якісними характеристиками, особистими і суспільними властивостями. Найбільш суттєві серед них демографічні особливості та соціальна структура в усіх її проявах, мобільність людського капіталу, рівень зайнятості, якість життя сільського населення тощо. Пронизуючи економічні відносини, соціальна складова суттєво впливає на соціально-економічний розвиток і формування потенціалу аграрної сфери. Соціальний фактор оцінюють за різними параметрами. Для дослідження демографічних тенденцій можуть використовуватися наступні показники: структура вікового складу населення, приріст, тривалість життя; для оцінки мобільності людського капіталу – індикатори динаміки зайнятості працівників, міграційні показники; рівня життя – оплата праці найманих працівників; якості життя – стан здоров'я, рівень освіти, відповідність соціальної інфраструктури соціальним стандартам тощо.

Вибіркові дослідження найважливіших соціальних показників у сільському господарстві – визначальному секторі АПК, одне робоче місце в якому дає змогу організувати 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня – одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях [7], – дозволили виявити низку негативних тенденцій. Постійне зменшення кількості сільського населення – основного джерела формування трудового потенціалу аграрної сфери – значною мірою позначається на величині пропозиції робочої сили. Так, за даними офіційної статистики, протягом 2009-2012 рр.

загальна чисельність сільського населення України скоротилася на 263,7 тис. осіб або 0,3% загальної чисельності населення України (табл.1).

Таблиця 1

Основні зведені показники по сільському господарству України
(на 1 січня відповідного року)

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Сільське населення:					
тис. осіб	14513,4	14412,2	14328,0	14249,7	14174,4
% до всього населення країни	31,7	31,6	31,5	31,4	31,1
2. Сільське населення у віці 16-59 років:					
тис. чол.	8584,9	8558,3	8526,5	8486,4	*
% до всього населення країни	18,75	18,77	18,76	18,70	
3. Кількість зайнятого населення:					
тис. Осіб	3131,0	3094,5	3393,8	3492,4	*
% до загальної кількості зайнятого населення по країні	15,51	15,27	16,7	17,16	
4. Кількість найманих працівників:					
тис. осіб	-	645,2	632,1	625,3	*
% до загальної кількості найманих працівників по країні	-	8,23	8,20	8,27	
5. Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн.	1220	1467	1853	2077	*
% до середньомісячної номінальної заробітної плати по народному господарству	64,0	65,52	70,38	68,64	

Джерело: Складено авторами за даними Державного комітету статистики [8, с. 29-32; 52]

В економічній літературі зазначається, що найбільш значущими причинами такої ситуації є природне скорочення населення за рахунок дисбалансу народжуваності та смертності і його міграція (внутрішня, міжрегіональна, міждержавна) [9].

Зниження народжуваності та зростання смертності серед сільського населення призводить до інтенсивного старіння сільських жителів. Це засвідчує досить високий показник демографічного навантаження сільського населення, який має прогресуючу тенденцію. Директор інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України Е. Лібанова відзначає, що тривалість життя в селах уже майже на два роки нижча відносно тривалості життя у містах і на 0,9 років – порівняно з тривалістю життя в селах у 1990 р. [10, с. 26]. Це позначається на чисельності сільського населення працездатного віку, яке лише за 2009-2012 рр. скоротилося на 98,5 тис. осіб (див. табл.1), і призводить до істотного спотворення структури сільського населення. Так, частка осіб працездатного віку у загальній чисельності жителів сільської місцевості у 2012 р. складала 59,6%, що на 3,5% менше, аніж у країні в цілому (63,1%) [8, с. 29]. Тобто порівняно з міським населенням на селі значно більше людей непрацездатного віку.

Старіння сільського населення, на думку фахівців з питань демографічної політики в Україні, призводить до деградації українського села, а по деяких регіонах – і до його вимирання. Несприятливі зміни в чисельності селян негативно вплинули на ефективність функціонування ринку праці в аграрній сфері.

Специфіка сільськогосподарського виробництва породжує ряд особливостей, притаманних ринку праці. Однією з найбільш важливих є сезонність. Дане явище полягає в тому, що протягом року відбувається нерівномірне залучення робочої сили в процес виробництва.

Коли одночасно треба виконувати технологічні операції з багатьох культур, різко зростає потреба в робочій силі. Досить часто в таких ситуаціях виникає її дефіцит, що компенсується залученням додаткових працівників – нечленів даних сільгоспформувань. А по закінченні виробничого циклу потреба значно зменшується, і ринок праці набуває трудонадлишкового характеру. У результаті частина працівників-аграріїв залишається без роботи, поповнюючи лави безробітних. Так, на кінець 2012 року кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, становила 20,3 тис. осіб, або 98,7% до рівня 2011 р., при навантаженні на одне вільне робоче місце – 33 особи кваліфікованих робітників, що на 2 особи (5,7%) нижче порівняно з 2011 р. [11, с. 56]. На кінець 2013 року у сільській місцевості рівень зареєстрованого безробіття становив 2,5% населення працездатного віку (для порівняння: у міських поселеннях - 1,4% населення працездатного віку) [15].

Кількісні показники за період 2010-2014 рр. (див. табл. 1) демонструють позитивну тенденцію збільшення кількості зайнятих у сільському господарстві. Так, за аналізований період часу кількість зайнятих у цій галузі збільшилася на 361,4 тис. осіб. Одночасно, кількість найманих в ній працівників зменшилася на 19,9 тис. осіб. Така ситуація пояснюється, перш за все, відсутністю роботи в аграрних виробників та іншими чинниками економічної кризи, що сприяли розширенню масштабів виробництва в рамках особистого підсобного господарства та розвитку самозайнятості. Не менш важливою особливістю ринку праці в аграрній сфері є міграційний рух населення. За матеріалами вибіркового дослідження сільського населення України, понад 1 млн. найактивніших селян знаходяться в пошуках роботи і перебувають поза межами своїх сільських родин [4; 12]. Переважну більшість вибулих з

сільських територій становлять кваліфіковані кадри, зокрема трактористи-машиністи, водії, спеціалісти з ремонту сільськогосподарської техніки. Причому, серед вибулих з сільської місцевості переважає молодь: серед чоловіків майже 80 %, а серед жінок – понад 70%. Більше 40% випускників профтехучилищ, які приходять на агропромисловість невдовзі його покидають [13].

Основними причинами відпливу кадрів із села є негативні соціально-економічні фактори, що проявляються у незадовільних житлових і культурно-побутових умовах, нераціональному режимі праці та відпочинку, зниженні привабливості й престижності сільськогосподарської праці, неефективній системі соціального захисту селян і недосконалість трудових відносин. У результаті міграційного руху із сільської місцевості вибуває дієздатна частина сільських жителів, внаслідок чого відбувається деформація статеві-вікової структури населення. Але, окрім низької капіталозабезпеченості праці, основною проблемою трудової міграції і агропромисловості в цілому є низький рівень оплати праці аграрних працівників. Так, середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві у 2012 р. становила 2077 грн., або 68,64% від середньої по народному господарству країни (3026 грн.) Цей показник майже найнижчий серед значень відповідного періоду за іншими видами економічної діяльності (довідково: середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у фінансовій сфері – 5954 грн., промисловості – 3500 грн., діяльності транспорту та зв'язку – 3474 грн., держуправлінні – 3442 грн., освітянській сфері – 2527 грн., у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 2201 грн.) [8, с. 32]. На кінець листопада 2013 року середня заробітна плата у сільському господарстві становила 3268 грн., що на 170 грн. (5,2%) більше порівняно з відповідним періодом 2012 року [15].

Якість життя сільського населення є найважливішим фактором формування людського капіталу як джерела економічного зростання та потужного чинника впливу на стан економіки АПК. У теперішній час цей фактор негативно впливає на агропромисловість. Через низьку причин, а саме: безробіття, низькі доходи, відсутність

економічно справедливої ціни праці, слабку соціальну безпеку, відсутність соціальної підтримки економічно активного населення, низьку тривалість життя, значні проблеми у сферах освіти й охорони здоров'я (наприклад, лише половина сільських населених пунктів забезпечена шкільними приміщеннями, 40% – дитячими дошкільними закладами, руйнуються будинки культури, не вистачає медичних і профілактичних закладів), – зменшився рівень задоволеності селян сільськогосподарською працею, втрачені стимули до неї, збільшився рівень алкоголізації та пов'язані з ним травматизм та навмисні uszkodження. Так, коефіцієнт смертності сільського населення через алкоголь становить 2,2 (для порівняння – коефіцієнт смертності з найбільш поширених причин складає 1,1) [10, с. 27].

Можна назвати й інші індикатори соціально-економічного стану в аграрній сфері, що відображують кількісні та якісні зміни в соціальній структурі аграрних працівників, а також характеризують посилення непривабливості проживання на сільських територіях і праці в аграрній сфері (особливо для молоді). Проте зауважимо, що кожен з них указує на необхідність проведення інноваційних змін у соціальній роботі АПК, які здатні суттєво поліпшити теперішню ситуацію в аграрній сфері.

Висновок. Негативні тенденції, які гальмують інноваційний розвиток аграрної сфери України, мають соціальну природу. Тому соціальні фактори набувають особливої значущості і потребують якнайшвидшого здійснення регулюючих заходів, спрямованих на ліквідацію цих негативних тенденцій. Соціальне управління володіє значним арсеналом засобів, форм і методів, щоб розробити власну теоретичну базу, яка була б підґрунтям для створення та реалізації на практиці програм інноваційного розвитку аграрної сфери для подолання зазначених проблем, знизивши до мінімуму їх негативні наслідки. Перспективами подальшого розвитку є питання розробки концепції соціального управління в аграрній сфері, теоретичне обґрунтування та впровадження програми соціального управління в АПК.

Список літератури

1. Наумов О.Б., Коверга А.В. Соціально-економічні фактори впливу на трансформацію регіонального ринку праці в аграрній сфері [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Biznes/2010_2/2010/02/100205.pdf.
2. Шатохін А.М. Трансформація соціальної сфери українського села в умовах сучасної аграрної реформи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. соціол. наук / А.М. Шатохін. – Київ, 2006. – 39 с.
3. Головенько В.А., Яременко О.О. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 року) «Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх
- розв'язання» //Український соціум. - 2005. - № 1 (6). – С.112-125.
4. Решитько Т.В. Проблема зайнятості сільської молоді [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/npkntu_e/2009_16_1/stat_16_1/08.pdf.
5. Романюк І.А. Рівень соціального розвитку сільських територій та життя сільського населення [Електронний ресурс] - Режим доступу: pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa4.2228.pdf .pdf.
6. Жупаник В.М. Шляхи покращення використання кваліфікованих трудових ресурсів у сільському господарстві /В.М.Жупаник // Економіка та управління АПК: 36. наук. праць.– Біла Церква, 2010.– Вип. 2 (71).– С. 61-67.
7. Болдуев М.В. Підвищення ефективності

фінансово-кредитних важелів регулювання розвитку регіонального АПК // Держава та регіони. – 2009. – №5. – с.26-30.

8. Сільське господарство України за 2012 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 392 с. – Режим доступу: <http://agro.ua.net/statistics/>

9. Звіт про НДР „Перспективи зайнятості сільського населення, зокрема молоді, в умовах фінансово- економічної кризи" (Проміжний) - К.: НДІ праці і зайнятості населення, 2009. - 23 с.

10. Земля-село-люди-реформа: збірник аналітичних матеріалів Експертного форуму з питань земельної реформи; м. Київ, 14 лютого 2012 року. – К.: Легальний статус, 2012. – 96 с.

11. Праця України у 2012 році. Статистичний збірник. - К. : Державна служба статистики України, 2013. - 322 с.

12. Населення України. Соціально-демографічні

проблеми українського села. – К. Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 434.

13. Рябоконт В.П. Професійно - кваліфікаційна структура робочої сили на селі // Економіка АПК. - 2009. - № 1. - С. 124-128.

14. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: закон України від 17.10.1990 № 400-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

15. Про соціально-економічне становище України за 2013 рік //Офіційний інтернет-портал Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.Ukrstat.gov.ua/> або <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/socialno-ekonomichne-stanovishe-ukrayini-za-2013-r/>

Аннотація

Запорожець Анна, Кучер Маргарита

СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ

Исследованы основные социальные проблемы современного этапа развития аграрного сектора экономики Украины. Определены параметры исследования социальной составляющей агропромышленного комплекса. На основе данных официальной статистики проанализированы демографические тенденции и выявлено их влияние на эффективность функционирования рынка труда в аграрной сфере. Охарактеризованы процессы миграционного движения и качество жизни сельского населения. Доказана социальная природа негативных тенденций, которые тормозят инновационное развитие аграрной сферы Украины. Отмечена необходимость внедрения ряда регулирующих мер, направленных на ликвидацию негативных тенденций.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, демографические тенденции, миграционное движение, социальная природа, инновационное развитие, мероприятия, ликвидация.

Summary

Zaporozhets Hanna, Kucher Margarita

SOCIAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL OF UKRAINE

The basic social problems of the modern stage of development agrarian to the sector of economy of Ukraine are investigational. The parameters of research of social constituent of agroindustrial complex are certain. On the basis of data of official statistics demographic tendencies are analysed and their influence is educed on efficiency of functioning of labour-market in an agrarian sphere. The processes of migratory motion and quality of life of rural population are described. Well-proven social nature of negative tendencies that brake innovative development of agrarian sphere of Ukraine. It is marked the necessity of introduction of row of regulative events, negative tendencies sent to liquidation.

Key words. Agroindustrial complex, demographic tendencies, migratory motion, social nature, innovative development, events, liquidation.